TURISTIK REKREATSIYALAR RAQOBATBARDOSHLIGINI INTEGRAL BAHOLASH VA BOSHQARUV USTUVORLIKLARINI BELGILASH

Hasanov Samad Axatillaevich
Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tuman hokimi
ORCID: 0009-0008-8297-1447
E-mail: XSamad1980@mail.com

Annotatsiya: *Maqolada turistik rekreatsiya hududlari raqobatbardoshligini baholash va boshqaruv qarorlarini tanlash usuli taklif etiladi. Tadqiqotning maqsadi integral indeksni alohida ko‘rsatkichlardagi kamchiliklar bilan bog‘lashdir. Rasmiy xalqaro statistika, qiyosiy tahlil va vaznli agregatlash usullaridan foydalanildi. Turizmning 2024-yildagi mintaqaviy ko‘rsatkichlari talab tiklanishining notekisligini ko‘rsatish uchun keltirildi. Uch shartli rekreatsiya misolida indeks va vaznlar o‘zgarishiga sezgirlik hisoblandi. Taklifning o‘ziga xosligi umumiy reyting bilan boshqaruv chorasi ustuvorligini alohida baholashdan iborat. Hisoblash misoli real hududlar reytingi sifatida talqin qilinmaydi. Natijalar xizmat sifati, infratuzilma va ekologik barqarorlikni birgalikda kuzatishga xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar: *turistik rekreatsiya, raqobatbardoshlik, integral indeks, normallashtirish, sezgirlik tahlili, barqaror turizm.*

Аннотация: *Предложен подход к оценке конкурентоспособности туристских рекреаций и выбору управленческих приоритетов. Цель заключается в увязке интегрального индекса с недостатками отдельных компонентов. Использованы международная статистика, сравнительный анализ и взвешенное агрегирование. Региональные показатели туризма за 2024 год характеризуют неоднородность восстановления спроса. Для трёх условных объектов рассчитаны индексы и чувствительность к весам. Особенность подхода состоит в разграничении рейтинга объекта и приоритета мероприятия. Пример не представляет рейтинг реальных территорий. Результаты позволяют совместно отслеживать качество услуг, инфраструктуру и устойчивость.*

Ключевые слова: *туристская рекреация, конкурентоспособность, интегральный индекс, нормализация, анализ чувствительности.*

Abstract: *The article proposes an approach to assessing recreation destination competitiveness and selecting management priorities. Its aim is to connect a composite index with weaknesses in individual dimensions. International statistics, comparative analysis and weighted aggregation are used. Regional tourism data for 2024 illustrate uneven demand recovery. Scores and weight sensitivity are calculated for three hypothetical destinations. The approach separates destination ranking from intervention priority. The numerical example is*

not a ranking of real places. The findings support joint monitoring of service quality, infrastructure and sustainability.

Keywords: *recreation destination, competitiveness, composite index, normalisation, sensitivity analysis, sustainable tourism.*

KIRISH

Turistik hududning mashhurligi uning xizmat ko‘rsatish imkoniyatlari bilan doim ham mos kelmaydi. Tabiiy manzara yoki tarixiy yodgorlik tashrifni rag‘batlantirishi mumkin, biroq yo‘l, sanitariya sharoiti va axborot xizmatlaridagi uzilishlar mehmonning umumiy taassurotiga ta’sir qiladi. Shu sababli rekreatsiya raqobatbardoshligini bitta tashrif ko‘rsatkichi bilan ifodalash yetarli emas.

Tadqiqot obyekti turistik rekreatsiya hududlari, predmeti ularning resurslari, xizmatlari va boshqaruv natijalarini kompleks baholashdir. Maqsad integral indeks yordamida qiyoslashni tashkil etish va indeks natijasini aniq boshqaruv tadbiriga bog‘lashdan iborat. Vazifalar ko‘rsatkichlarni tanlash, hisoblash misolini ko‘rsatish, vaznlar ta’sirini tekshirish va monitoring tartibini asoslashni qamrab oladi.

Hasanovning tayanch maqolasida integral baholash, normallashtirish va boshqaruv choralarini ustuvorlashtirish masalalari yoritilgan [1]. Bu ishda shu yo‘nalish saqlanib, umumiy ballning tarkibiy zaifliklarni yashirishi muammosiga e’tibor qaratiladi. Taklif etilayotgan hisoblash real obyektlarning tekshirilgan reytingi emas, keyinchalik mahalliy ma’lumot bilan to‘ldiriladigan uslubiy namunadir.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

OECD, Yevropa Ittifoqi va JRC qo‘llanmasida kompozit ko‘rsatkichlarni tuzish alohida metodologik vazifa sifatida ko‘riladi [2]. Ko‘rsatkich tanlovi, normallashtirish va vaznlash yakuniy natijaga ta’sir qilgani uchun indeksning tarkibi ochiq bo‘lishi zarur. Ushbu maqolada qo‘llanmaning umumiy tamoyillari uch shartli obyektni solishtirish va vaznlarni o‘zgartirib tekshirish orqali qo‘llanadi.

Tayanch mahalliy ishda rekreatsiya raqobatbardoshligi jozibadorlik, xizmat sifati, infratuzilma, boshqaruv va barqarorlik bloklari orqali talqin qilingan [1]. UN Tourism statistikasi esa xalqaro talabni mintaqalar bo‘yicha kuzatish imkonini beradi [3]. Bu manbalar turli vazifani bajaradi: birinchisi baholash karkasini, ikkinchisi tarmoq kontekstini beradi. Jahon mintaqalari statistikasi Shahrisabzdagi muayyan obyektning ko‘rsatkichlari o‘rniga qo‘yilmaydi.

Tadqiqot metodologiyasi

Empirik kontekst sifatida UN Tourismning 2025-yil 21-yanvarda e’lon qilingan 2024-yilga oid dastlabki natijalari tanlandi [3]. Ular keyingi tahrirlardagi qator bilan aralashtirilmadi. Uslubiy hisoblashda besh blok olindi: resurslar jozibadorligi J, infratuzilma

I, xizmat sifati S, boshqaruv B va ekologik barqarorlik E. Har bir blok 0–1 oralig‘idagi shartli ball bilan ifodalandi.

Amaliy qo‘llashda ijobiy ko‘rsatkich $z=(x-\min)/(\max-\min)$, salbiy ko‘rsatkich $z=(\max-x)/(\max-\min)$ formulasi bilan normallashtiriladi. Taqqoslanadigan obyektlar va chegaralar oldindan belgilanadi. max=min bo‘lsa, ko‘rsatkich farqlash xususiyatiga ega emas; u indeksdan chiqarilib, qolgan vaznlar qayta normallashtiriladi. Yetishmayotgan qiymatni avtomatik nol deb olishga yo‘l qo‘yilmaydi.

Integral indeks $K=\Sigma w_j z_j$, bunda $\Sigma w_j=1$. Asosiy hisoblashda barcha vaznlar 0,20. Sezgirlik ssenariysida xizmat sifatiga 0,40, qolgan bloklarga 0,15 vazn berildi. Bu vaznlar ekspert so‘rovi natijasi emas, reytingning taxminga bog‘liqligini tekshirish vositasidir. Boshqaruv ustuvorligi indeksning o‘zi bilan emas, kamchilik, xarajat va choraning bajarilish imkoniyati bilan baholanadi.

Tahlil va natijalar

1-jadval. 2024-yilda xalqaro turistlar kelishining mintaqaviy ko‘rsatkichlari

Mintaqa	Kelishlar, mln	2019=100	2023-yilga o‘sish, %
Yevropa	747	101	5
Osiyo va Tinch okeani	316	87	33
Amerikalar	213	97	7
Yaqin Sharq	95	132	1
Afrika	74	107	12

Manba: UN Tourism [3], 21.01.2025 dagi dastlabki baholar. Raqamlar yaxlitlangan.

Mintaqalar o‘rtasidagi tafovut 1-jadval va 1-rasmda ko‘rinadi. Yirik oqimga ega hududning o‘sish sur’ati kichikroq bo‘lishi mumkin; bazaviy yilga tiklanish bilan yillik o‘sish turli ko‘rsatkichlardir. Ushbu farq mahalliy monitoring uchun ham muhim: past bazadan tez o‘sish xizmat sifati yuqori ekanini o‘z-o‘zidan isbotlamaydi.

Rekreatsiya boshqaruvida tashriflar soni bilan birga xizmat quvvati kuzatilishi kerak. Dam olish kunlari tashrif ko‘payganda avtoturargoh, chiqindi yig‘ish yoki sanitariya xizmatining imkoniyati chegaralanishi mumkin. Agar indeksda faqat iqtisodiy o‘sish yuqori vaznga ega bo‘lsa, shunday yuklama muammosi umumiy ball ortida qoladi. Shu sababli ekologik barqarorlik mustaqil blok sifatida saqlanadi.

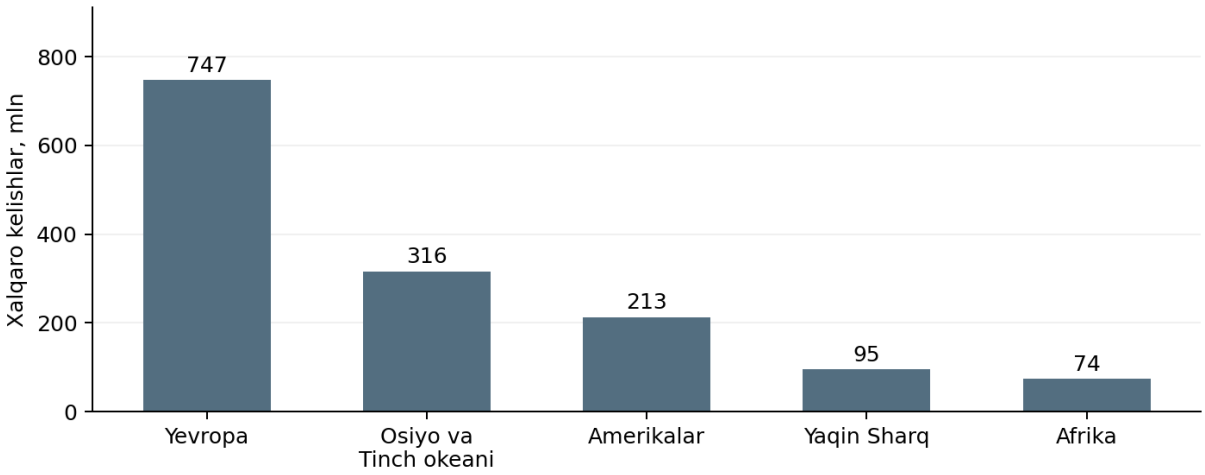

1-rasm. 2024-yilda xalqaro turistlar kelishi

Manba: UN Tourism [3]; dastlabki baholar.

2-jadval. Uch shartli rekreatsiya uchun integral indeks hisoblash

Obyekt	J	I	S	B	E	K
A	0,90	0,50	0,60	0,70	0,80	0,700
B	0,70	0,80	0,80	0,60	0,60	0,700
C	0,80	0,60	0,70	0,80	0,70	0,720

Manba: muallifning shartli hisoblash misoli. A, B va C real obyektlar nomi emas.

Teng vaznli modelda C obyektining balli 0,720, A va B obyektlariniki 0,700 bo‘ladi. Bir xil umumiy ball ularning tuzilishi ham bir xil degani emas. A obyektida infratuzilma 0,50 bo‘lib, boshqa bloklardan past. B obyektida xizmat sifati kuchliroq, boshqaruv va barqarorlik ballari esa 0,60. Demak, ikkala obyektga bir xil tadbir ajratish indeksdan noto‘g‘ri foydalanish bo‘ladi.

Xizmat sifatiga berilgan vazn 0,40 ga oshirilganda A=0,675, B=0,725 va C=0,715 natijalar olinadi. B yetakchi o‘ringa chiqadi. 2-rasm aynan shu almashishni ko‘rsatadi. Reytingdagi 0,01 farqni katta boshqaruv ustunligi deb talqin qilishdan oldin boshlang‘ich ma’lumotlarning aniqligi va vazn tanlovi tekshirilishi lozim.

Indeksning muhim chegarasi kompensatsiyalanishdir: jozibadorlikdagi yuqori ball sanitariya sharoitidagi jiddiy kamchilikni arifmetik jihatdan qoplashi mumkin. Amaliy monitoringda xavfsizlik va majburiy xizmat talablari alohida tekshiruvdan o‘tkaziladi. Ular bajarilmagan obyektga yuqori umumiy ball asosida ijobiy boshqaruv bahosi berish maqsadga muvofiq emas. Bu qoida modelga qo‘shiladigan qaror filtri sifatida taklif etiladi.

3-jadval. Rekreatsiya monitoringi uchun taklif etiladigan ko‘rsatkichlar

Blok	O‘lchov	Manba	Davriylik
Jozibadorlik	Takroriy tashrif ulushi, %	Tashrifchi so‘rovi	Mavsumda
Infratuzilma	Xizmat uzilishi, soat	Texnik jurnal	Oyma-oy
Xizmat sifati	Qoniqish medianasi, ball	Anonim so‘rov	Oyma-oy
Boshqaruv	Shikoyat yopilishi, kun	Murojaatlar reyestri	Oyma-oy
Barqarorlik	Bir tashrifga chiqindi, kg	Vazn va tashrif hisobi	Oyma-oy

Manba: muallif taklifi; ko‘rsatkichlar mahalliy ma’lumot mavjudligiga moslashtiriladi.

Monitoring jadvali ma’lumot yig‘ish xarajatini ham hisobga olishi kerak. Kichik dam olish maskanida murakkab avtomatik tizim o‘rniga bir xil shakldagi muntazam jurnal samaraliroq boshlang‘ich yechim bo‘lishi mumkin. Biroq shikoyatni yopish mezoni oldindan yoziladi: faqat javob yuborish bilan amaliy muammoni bartaraf etish alohida qayd etiladi.

Shahrisabz tumani sharoitida modelni qo‘llash uchun o‘zaro taqqoslanadigan obyektlar guruhi tuziladi. Tog‘li dam olish hududi, tarixiy maskan va mehmonxona bir xil vazifa bajarmagani sababli ularni bevosita bitta reytingga kiritish baholashni buzishi mumkin. Avval obyekt turi bo‘yicha guruhlash, so‘ng mavsumiy kesimda taqqoslash tavsiya etiladi. Bu yerda hudud bo‘yicha birlamchi kuzatuv o‘tkazilmagan.

Boshqaruv chorasi tanlanganda eng past ballni mexanik tarzda ko‘tarish ham yetarli emas. Masalan, yo‘l qurish vakolati obyekt boshqaruvchisida bo‘lmasligi mumkin. Chora bajaruvchisi, xarajat manbai va kutiladigan xizmat natijasi ko‘rsatilgan reja tuziladi. 3-rasmdagi qayta baholash bosqichi tadbir tugagach, dastlabki ko‘rsatkich bo‘yicha natijani qayta o‘lchashni nazarda tutadi.

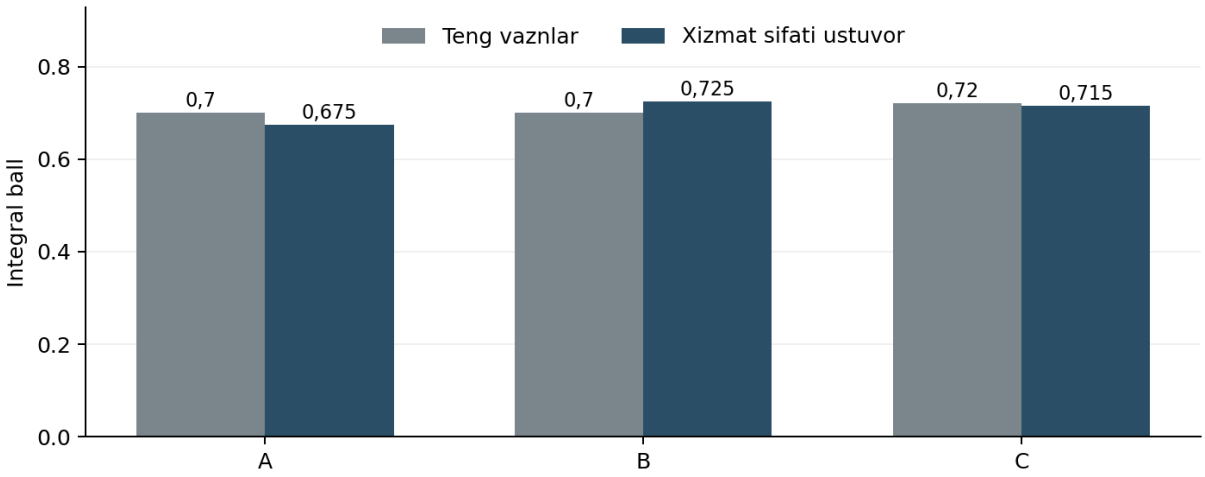

2-rasm. Indeksning vaznlar o‘zgarishiga sezgirligi
Manba: muallifning shartli misoli.

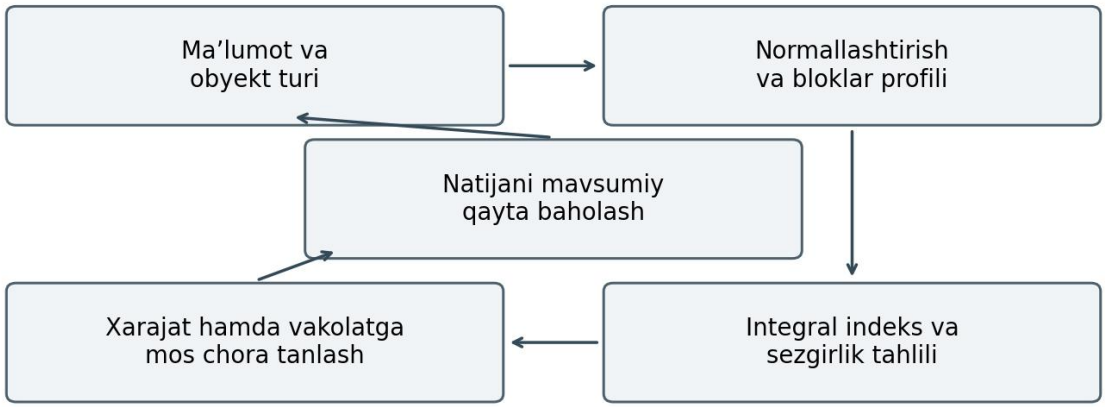

3-rasm. Taklif etilayotgan boshqaruv mexanizmi
Manba: muallifning konseptual ishlanmasi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Integral indeks rekreatsiya haqida umumiy tasavvur beradi, boshqaruv qarorini esa uning tarkibiy ko‘rsatkichlari asoslaydi. Shartli hisoblash vazn tanlovi yetakchi obyektni o‘zgartirishi mumkinligini ko‘rsatdi. Shuning uchun yakuniy ball bilan bir qatorda bloklar profili va sezgirlik natijalarini e’lon qilish taklif etiladi.

Hududiy monitoringni obyektlarni turiga ko‘ra guruhlash, beshta blok uchun ma’lumot pasportini tuzish va mavsumiy kuzatuvni yo‘lga qo‘yishdan boshlash mumkin. Moliyalashtirish ustuvorligi xizmatdagi kamchilikning og‘irligi, tuzatish imkoniyati va xarajatiga qarab tanlanadi. Haqiqiy reyting tuzishdan oldin so‘rov sifati, ma’lumotlarning to‘liqligi va vaznlar bo‘yicha manfaatdor tomonlar kelishuvi ta’minlanishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Hasanov S. A. Turistik rekreatsiyalar raqobatbardoshligini integral model ko‘rsatkichlari asosida boshqarishning uslubiy asoslari. Marketing. 2026. №8. B. 435–441.

2. OECD, European Union, EC-JRC. Handbook on Constructing Composite Indicators: Methodology and User Guide. Paris: OECD Publishing, 2008. https://doi.org/10.1787/9789264043466-en

3. UN Tourism. International tourism recovers pre-pandemic levels in 2024. 21 January 2025. https://www.untourism.int/news/international-tourism-recovers-pre-pandemic-levels-in-2024 (murojaat: 17.10.2026).